

«ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» ПРОГРАМ З МОВИ: СТАН, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Неллі БОНДАРЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

У статті викладено обґрунтовану інформацію про уточнення, внесені до чинної програми з української мови для 5-9 класів ЗНЗ з навчанням російською [4]. Зроблено застереження й припущення щодо перспектив побудови нового курсу для 12-річної школи, висвітлено проблеми, вирішення яких потребує кардинальних змін у теорії, методиці й практиці навчання української мови.

Ключові слова: чинна програма, внесені зміни, застереження, перспективи програмотворення.

Революція Гідності, що зрушила процеси самоідентифікації та євроінтеграції України, необхідність боронити її незалежність і територіальну цілісність, долати економічну та інші кризи актуалізували запит суспільства на патріотичну, самовіддану, совісну, всебічно компетентну й гармонійно розвинену особистість. А це потребує пошуку **шляхів докорінного реформування усєї освітньої сфери**, де мовна складова відіграє вирішальну роль.

Побудова цілісної сучасної системи освіти ґрунтуватиметься на принципово нових, декомунізованих, європейських засадах і цінностях. Вона пов'язана з переходом на 12-річний термін навчання, що передбачає зміну структури, відбір оптимального, адекватного часові змісту, методів, форм і засобів навчання. Вони **мають відповідати** тенденціям розвитку суспільства, його вимогам, а головне – потребам і **реальним можливостям учнів**, тобто сукупності психологічних, фізіологічних і моральних потенцій

та опосередкованих нею зовнішніх чинників, які в єдності забезпечують успішність навчальної діяльності.

Побудова принципово нової системи навчання української мови згідно з актуальними на прийдешнє підходами й положеннями не є реальністю найближчого майбутнього. З огляду на це доцільно впорядкувати, дещо перебудувати наявний курс шляхом внесення тих змістових і структурних змін, які посилять його спроможність вирішити нагальні завдання, дадуть можливість уже найближчим часом досягти позитивних результатів.

Складність розв'язання проблеми в тому, що стрімкий інформаційний, науково-технічний і соціальний прогрес суспільства зайшов у протиріччя з необхідністю відобразити його в обмеженому певними рамками змісті освіти. З іншого боку, неприпустимо миритися з формалізмом, коли закладений у Державному стандарті й чинних програмах **зміст не засвоюється частиною учнів**, наслідком чого є неналежний рівень володіння мовою.

Це зумовлено рядом **причин**. Основними з-поміж них є переобтяженість програм і підручників надлишковими відомостями і другорядним матеріалом, а також об'єктивне відставання шкільної практики від темпів розвитку сучасної методичної науки. Тому постає необхідність періодично переглядати, розвантажувати, оновлювати й коригувати зміст навчання відповідно до потреб, завдань і викликів сьогодення і найближчого прийдешнього.

З цією метою Міністерством освіти і науки України було **прийнято рішення** дещо **оптимізувати** навчальні **програми**, звільнивши їх від надлишкового, заскладного й другорядного матеріалу (наказ №100 від 06.02.2015). Це спонукало науковців і практиків до спільної активної роботи з **унормування навантаження учнів**, обґрунтованого **перегляду** з цією метою **змісту** курсу української мови, зокрема у 5-9 класах ЗНЗ з навчанням російською.

Створеною згідно з наказом робочою групою під керівництвом Н.В.Бондаренко враховано результати *обговорення програм* та шляхів її удосконалення з учителями, методистами, науковцями й викладачами.

Констатовано, що сучасний стан проблеми засвоєння змісту навчання української мови у зазначених ЗНЗ характеризується як етап освоєння вчителями й методистами ідей, закладених у чинній програмі, яку було введено в дію 2005 року й оновлено у 2013 [3; 4].

Загалом програма здобула позитивну оцінку. Відзначалося, що її укладено на основі **компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів** з урахуванням найновіших досягнень педагогічної науки і шкільної практики. Наголошено на тому, що програма відповідає завданням підготовки всебічно розвиненої, національно свідомої, патріотично налаштованої особистості з новим типом мислення й діяльності.

Відзначено потужний ціннісно-світоглядний і пізнавально-розвивальний потенціал програми, досі належно не реалізований у підручниках; її чітку й послідовну практичну комунікативно-мовленнєву спрямованість, доцільну структуру. Позитивну оцінку здобули реалізація функціонально-стилістичного підходу до подання, засвоєння й використання у мовленні фактів, явищ і закономірностей мови, а також посилення уваги до мовленнєвого розвитку учнів загалом і читання й говоріння (опредмеченого й комунікативно адресованого) зокрема.

Досвід роботи за програмою засвідчив, по-перше, правильність вибраного авторами пізнавально-практичного напрямку; по-друге, життєву актуальність підходів до визначення змісту мовної освіти; по-третє, обґрунтованість відбору необхідного й достатнього мінімуму лінгвістичних понять; по-четверте, ефективність розширення бази мовленнєвого розвитку учнів; по-п'яте, раціональність структурування змісту.

За своєю суттю й будовою новий варіант програми відповідає чинній, **зміст** же точково обмежено, *спрощено, уточнено й конкретизовано*, завдяки чому *досягається розвантаження учнів*.

Робота з удосконалення програми здійснювалася за такими **основними напрямками**:

- *посилення практичної спрямованості* курсу загалом;
- *диференціація матеріалу* на обов'язковий для засвоєння і призначений для ознайомлення;
- *уточнення обсягу* виучуваного матеріалу;
- *спрощення* окремих тем;
- *вилучення* матеріалу;
- *відновлення* деяких відомостей, значущих для мовленнєвої діяльності;
- уточнення, *зміна формулювань*.

Завдання щодо розвантаження програми робоча група вирішувала в міру можливості, не порушуючи її основ. Укладачі намагалися не послаблювати пізнавальної складової курсу й не зводити його до вузькопрактичного.

З метою *посилення практичної спрямованості курсу*, пропедевтики й уникнення дублювання тем, які вивчалися теоретично в попередніх або вивчатимуться в наступних класах, рекомендується опрацьовувати практично такий матеріал:

5 клас. 1.«Словосполучення. Головне й залежне слово в словосполученні». 2. «Тире між підметом і присудком, вираженими іменником у називному відмінку». 3. «Узагальнювальне слово перед однорідними членами». 4. «Двокрапка після узагальнювального слова». 5. «Чергування приголосних звуків».

6 клас. 1. «Іменники спільного роду». 2. «Незмінювані іменники».

3. «Стилістична роль словотвірних засобів іменників». 4. «Стилістична роль безособових дієслів».

8 клас. «Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова».

В удосконаленій цьогоріч програмі *переглянуто зміст роботи з розвитку мовлення* у мовленнєвій змістовій лінії. *Вилучено деякі* теоретичні *відомості й види робіт*, що сприятиме розвантаженню учнів. Скорочення номенклатури й кількості обов'язкових творів дасть можливість розосереджено і водночас цілеспрямовано й ретельно готувати учнів до написання творчих робіт.

Так, із наступного 2015/2016 навчального року *не вивчатиметься матеріал*, з яким учні вже достатньо ознайомлені в початковій школі й на уроках рідної російської мови.

5 клас. «Загальне уявлення про спілкування й мовлення; види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); адресат мовлення; монологічне та діалогічне мовлення, усне і писемне мовлення».

6 клас. «Повторення вивченого про спілкування й мовлення, види мовленнєвої діяльності».

Зважаючи на нежиттєвість, *комунікативну незапитаність* та *специфічність* окремих видів роботи з розвитку мовлення, які перетинаються зі змістом предмета «Образотворче мистецтво», а також відзначену вчителями складність їх написання російськомовними учнями, укладачі **вилучили** з програми:

5 клас. «Твір-опис предметів, тварин за картиною».

6 клас. «Твір-опис приміщення, природи за картиною».

7 клас. «Твір-опис зовнішності людини, процесу праці за картиною».

З огляду на *передчасність* поданих далі *відомостей, видів робіт* та доцільність їх перенесення в старшу школу в зв'язку з її профілізацією і перспективою подовження терміну навчання, **вилучаються**:

9 клас. «Поняття про конспект, реферат, доповідь. Добір і систематизація матеріалу для конспекту, реферату, доповіді».

8 клас. «Твір-роздум на суспільні теми (в публіцистичному стилі)».

9 клас. 1. «Твір у публіцистичному стилі на суспільні теми».

2. «Конспект як засіб засвоєння й запам'ятовування почутого і прочитаного».

3. «Доповідь (реферат) на основі двох-трьох джерел на морально-етичні та суспільні теми».

Програму **розвантажено за рахунок мовної теорії, яку учні засвоїли** ще в початковій школі й на уроках російської мови [5 кл. – «Розділові знаки в кінці речень (повторення)»; «Алфавіт»; 6 кл. – «Іменники, що означають назви істот і неістот (повторення)»].

Теми «Пунктограма», «Орфограма (практично) та її умовне позначення» **вилучено** з огляду на **складність** розуміння цих понять, уведення яких московськими науковцями ще за часів СРСР виявилось малопродуктивним для вирішення проблеми правописної грамотності учнів.

«Відомості про розвиток словникового складу мови, застарілі й нові слова (неологізми)» [5 кл.] **знято** через те, що цей **матеріал комунікативно не запитаний** щодо архаїзмів; він імпліцитно наявний у вступній темі «Мова – суспільне явище» [9 кл.].

Задля **уникнення дублювання** відомостей, що вивчалися в розділі «Будова слова. Словотвір. Орфографія» у 5 класі й надалі використовуватимуться практично в аспекті реалізації внутрішньоопредметних зв'язків, у 6 класі **вилучаються** теми: 1. «Основні способи творення іменників, найуживаніші суфікси (практично)». 2. «Основні способи творення прикметників (практично)», а в 7 класі – «Способи творення прислівників».

З причин **комунікативної незапитаності** у 6 класі **не вивчатиметься** матеріал про «...вживання дієслівних форм 3-ї особи однини без особових закінчень і суфіксів (типу *біга, зна*) у розмовному та художньому стилях

мовлення». З ним учні ознайомляться практично на уроках української літератури.

Було вирішено **вилучити** з програми ознайомлення зі спеціальними словниками – орфоепічним, наголосів, синонімів, антонімів, фразеологічним, етимологічним. Це обґрунтовується рядом **причин**: по-перше, з найуживанішими словниками та основами роботи з ними учні ознайомлені ще з початкової школи; по-друге, з усіма переліченими їх видами й лексикографічними Інтернет-ресурсами – ще й на уроках рідної російської мови; по-третє, вони взаємозамінні (крім орфоепічного та етимологічного, які майже не використовуються в школі); адже наголоси подаються у більшості словників, а синоніми, антоніми та найпоширеніші фразеологізми – в тлумачному; по-четверте, більшість словників мають вузькоспеціальне призначення.

У програмі **поширено** окремі теми за рахунок відновлення матеріалу, **важливого для повноцінної мовленнєвої діяльності** учнів. Зокрема, тему «Порядок слів у реченні» (5 кл.) конкретизовано відомостями про «найважливіше слово в реченні» з огляду на необхідність більш ранньої та відповідної віковій п'ятикласників пропедевтики знань про логічний наголос, який учні вивчатимуть у 8 класі. Внесено відповідні зміни у вимоги до знань, умінь і навичок учнів.

Щоб розширити можливості **збагачення й урізноманітнення мовлення** учнів, у розділі «Прикметник» (6 кл.) **додано** матеріал «Стилістична роль словотвірних засобів прикметників (практично)».

Відновлено зниклу з технічних причин тему «Повторення та узагальнення вивченого у восьмому класі», на яку відведено 2 години.

У зв'язку з вилученням окремих понять і відомостей **відкориговано** відповідні формулювання у тексті програми.

Оптимізація навчального навантаження учнів потребує вдосконалення всіх складників методики навчання. Важливо **раціонально**

розподілити час на опитування, мотивацію, пояснення нового матеріалу, засвоєння знань, тренування, контроль, рефлексію.

Роботу з теоретичним матеріалом слід організувати так, щоб усі учні засвоїли основні положення теми, одержали чіткі роз'яснення щодо алгоритму виконання типових завдань, повправлялися під керівництвом учителя. Необхідно звернути увагу на **виділення головного**, істотного, акцентування уваги учнів на важливих питаннях теми, основних віх навчального матеріалу.

У зв'язку з розвантаженням програм актуалізується проблема **урізноманітнення методів навчання і вибору оптимальних** для даної конкретної теми з урахуванням мети і завдань уроку, специфіки змісту, можливостей учнів і педагога [1, 2]. Необхідно посилити увагу до методів стимулювання й мотивації учіння, формування пізнавальних інтересів, самостійної роботи учнів тощо.

Проблема усунення перевантаженості учнів безпосередньо пов'язана із застосуванням на уроці методів розвитку інтересу до предмета, зокрема: методів створення ситуацій емоційно-моральних переживань, інтересу, пізнавальної (навчальної) дискусії, ситуацій успіху в навчанні; методу пізнавальних ігор тощо. Активізація внутрішніх стимулів до навчання сприяє зниженню втомлюваності, адже робота, виконувана з інтересом, потребує значно менших затрат часу.

Важливим **резервом** оптимізації навчального навантаження учнів є правильно організована робота з підручником та іншими джерелами знань, вміло скерована вчителем самоорганізація навчальної діяльності, уникнення трудомістких, малоефективних видів роботи.

Вивільнення програм і підручників від ускладненого, другорядного, комунікативно неактуального матеріалу дасть змогу більш глибоко вивчати основні питання змісту; підвищити інтерес учнів до навчання завдяки ситуації успіху, що стимулюватиме нові резерви й зусилля; попереджатиме

втомлюваність учнів. Це *позитивно позначиться на ефективності навчання, якості підготовки учнів.*

Водночас **розвантаження** програм **висвітило** ряд проблем, розв'язання яких потребує кардинальних змін у підходах до визначення змісту і структури мовної освіти у 12-річній школі, в теорії і практиці навчання української мови.

Небезпроблемним є **визначення оптимальної структури** майбутньої **12-річної школи**. Пропонуються різні варіанти її структурування з обов'язковим (проте не очевидним) збільшенням на один рік початкової ланки: $5 + 5 + 2$ та $5 + 4 + 3$. У разі, якщо перевагу нададуть другому варіанту (а це цілком імовірно з огляду на кількість його симпатиків і згоду інших предметників, для яких, очевидно, прийнятні обидва варіанти), перед найбільшим **викликом** постануть українські словесники – науковці й практики. Вони *змушені будуть втиснути* життєво необхідні учням *системні знання про мову*, що становлять основу комунікативної компетентності, *в прокрустово ложе чотирьох років замість нинішніх п'яти*. *Доданий* у профільній старшій школі один *рік* аж ніяк *не вирішує проблему*, тому що для неї розроблятимуться окремі цілісні самодостатні курси.

Не виключено, що подовження терміну навчання в початковій ланці на один рік супроводжуватиметься механічним перенесенням змісту навчання української мови з 5 класу основної школи в 5 клас початкової, як це вже було колись під час зміни меж початкової школи.

Якщо чотирирічну основну школу все ж буде узаконено, ось тоді проблема перевантаженості учнів, помножена в рази, постане на повен зріст. А це, своєю чергою, відіб'ється на якості засвоєння учнями знань з інших предметів, оскільки саме українська мова є універсальним засобом опанування основ наук.

З огляду на викладене оптимальним видається збереження нинішньої структури перших двох ланок зі збільшенням на один рік профільної школи, тобто 4 + 5 + 3. Початкова ланка має бути реально розвантажена від непосильного для учнів змісту.

Проектуючи майбутній зміст мовної освіти для 12-річної школи на рівні нових Державного стандарту і програм, необхідно:

- уточнити зміст мовної освіти щодо практичної мети курсу;
- забезпечити єдність шкільного курсу з 1 по 12 клас;
- підвищити мовленнєвий потенціал предмета посиленням уваги до питань функціонування мовних одиниць у мовленні;
- осучаснити тематику й уточнити обсяг відомостей про мову у вступних темах;
- структурні й змістові зміни здійснювати в їх тісному взаємозв'язку;
- уникати механічного перенесення тем із одного класу в інший;
- розробити принципово новий пропедевтичний курс синтаксису пунктуації, оскільки нинішній не виправдовує сподівань;
- з'ясувати питання про доцільність вивчення синтаксису й пунктуації на базі морфології, шляхом системного використання природних взаємозв'язків двох розділів граматики;
- розробити концептуально нову за суттю, змістом і структурою систему роботи з розвитку мовлення, наповнивши її сучасним змістом, який відповідатиме реаліям і життєвим потребам учнів;
- забезпечити оптимальне узгодження й органічний взаємозв'язок роботи з розвитку мовлення й вивчення різних розділів науки про мову, з формуванням і застосуванням базових опорних мовних умінь і навичок;
- змінити підходи до повторення (на початку, впродовж і наприкінці навчального року), яке в нинішньому вигляді не компенсує недоліків засвоєння матеріалу учнями;

– максимальну увагу приділити комунікативно доцільному використанню мовних засобів у мовленні.

Література

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы /Ю.К.Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.

2. Бондаренко Н.В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу /Н.В.Бондаренко//Дивослово. – 2014. №12. – С.2-7.

3.Бондаренко Н.В. та ін. Українська мова: програма для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання /Н.В.Бондаренко, О.М.Біляєв, Л.М.Паламар, В.Л.Кононенко /Міністерство освіти і науки України . – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005. – 152 с.

4.Бондаренко Н.В. та ін. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою: Українська мова. 5-9 класи /Н.В.Бондаренко, С.О.Караман, А.В.Ярмолук, В.Л.Кононенко, О.В.Савченко /Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 80 с.

5. Бим И.Л. Модернизация структуры и содержания школьного языкового образования /И.Л.Бим // Иностранные языки в школе. – 2005. – №8. – С.2-6.

**СТАТТЮ НАДРУКОВАНО В ЖУРНАЛІ «ДИВОСЛОВО». – 2015.
– №7-8. – С.14-17.**